

LUMPÅ KVARN I DELSBO

Antikvarisk medverkan vid renovering av yttertak

Lumpå kvarn 1:1
Delsbo socken
Hudiksvalls kommun
Gävleborgs län
2015–2016

Daniel Olsson

Slutrapport

Lst. Dnr: 434-7718-14

LUMPÅ KVARN I DELSBO

Antikvarisk medverkan vid renovering av yttertak

Lumpå kvarn 1:1
Delsbo socken
Hudiksvalls kommun
Gävleborgs län
2015–2016

Rapport 2017:05
Daniel Olsson

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butiken@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg

Box 746, 801 28 Gävle

Tel 026-65 56 00

www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2017

Omslagsbild: Kombinationsbyggnaden vid Lumpå kvarn från sydost under pågående takrenovering. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2016-07-11.

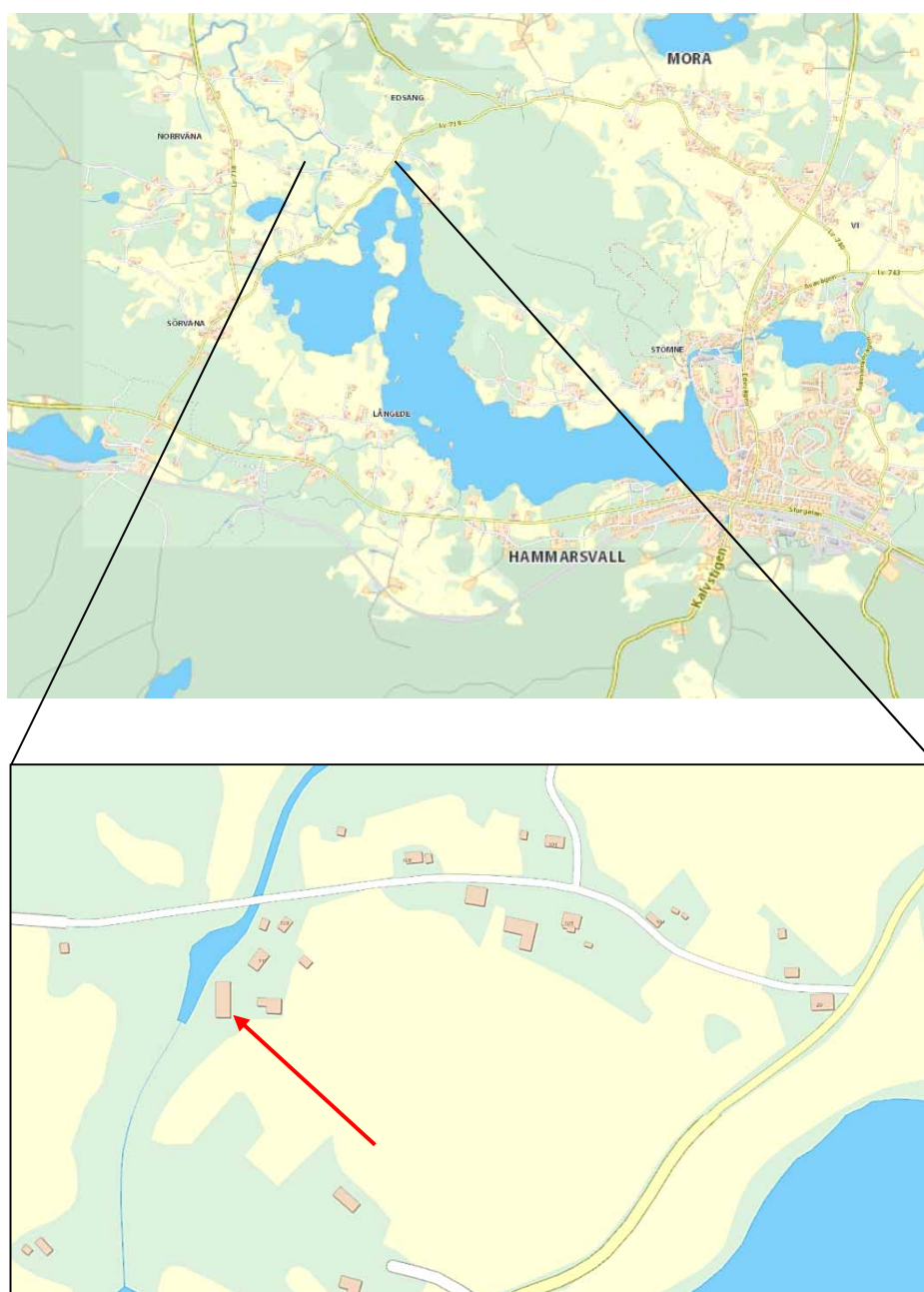
Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.

ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Sammanfattning.....	5
Antikvarisk slutbedömning.....	5
Lagskydd	5
Historik och beskrivning.....	6
Skadebild	8
Yttertak.....	8
Bärande stomme och grund.....	8
Träpanel.....	9
Målning	9
Utförda åtgärder.....	9
Yttertak.....	9
Bärande stomme och grund.....	10
Träpanel.....	10
Målning	11
Avvikelser från beslut.....	11
Kvarstående arbeten.....	11
Antikvariska ställningstaganden	11
Övrigt.....	12
Tekniska och administrativa uppgifter.....	13
Käll- och litteraturförteckning	13
Otryckta källor.....	13
Informanter.....	13

Figur 1. Ovan: Lumpå kvarns placering i förhållande till Delsbo tätort. Nedan: Kvarnbyggnadens placering i förhållande till dammen i Lumpån. Kvarnbyggnaden är på kartan markerad med en röd pil. Utdrag ur cX-kartan.

SAMMANFATTNING

Under perioden sensommaren 2015 till hösten 2016 har kombinationsverket vid Lumpå kvarn i Delsbo genomgått en omfattande renovering och försetts med nytt yttertak. Till renoveringen av yttertaget har fastighetsägarna sökt och tilldelats byggnadsvårdsbidrag från Länsstyrelsen Gävleborg. Renoveringsarbetet utfördes av fastighetsägaren Anders Bergström och MSSB-Sverige AB, Delsbo. Läns museet Gävleborg har deltagit i arbetet som antikvariskt medverkande genom byggnadsantikvarie Daniel Olsson, som även sammanställt denna rapport.

Byggnaden hade före renoveringen ett tegeltak i stort behov av omläggning. Renoveringen har omfattat rivning av befintligt tegeltak, borttagning av skadade takspån, regling, masonitläggning, läktning med strö- och bärläkt samt läggning av ett tak av galvaniserad pannplåt. Taket har kompletterats med nya hängskivor och nya vindskivor. På vindsvåningen har förstärkningsarbeten utförts. Därtill har entreprenören justerat bärande stenstolpar och delar av den bärande stommen, men dessa delar omfattades inte av Länsstyrelsens bidrag. Fastighetsägarna har även reparerat luckor och paneldelar samt rödfärgat hela byggnaden. Läns museet kunde godkänna arbetet vid slutbesiktningen och har upprättat ett separat antikvariskt slutintyg daterat 2016-10-10.

Figur 2. Kombinationsbyggnaden vid Lumpå kvarn från sydöst efter avslutad takrenovering. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2016-09-30.

ANTIKVARISK SLUTBEDÖMNING

Renoveringsarbetet har i detta fall utförts av fastighetsägaren Anders Bergström och MSSB-Sverige AB. Det praktiska arbetet har utförts i återkommande samråd med läns museet. De frågor som uppkommit under renoveringen har behandlats vid de genomgångar som har hållits på plats. Genom takrenoveringen och de åtgärder som inte omfattades av den antikvariska medverkan har byggnaden fått goda förutsättningar att stå kvar lång tid framöver. Arbetet godkändes vid slutbesiktningen och ett särskilt antikvariskt slutintyg upprättades 2016-10-10.

LAGSKYDD

Byggnaderna vid Lumpå kvarn är inte skyddade genom lagstiftning.

Figur 3. Bebyggelsen vid Lumpå kvarn på ett färglagt flygfoto från 1950-talet. Från vänster ses ladugården, den äldre smedjan, kombinationsbyggnaden, bostadshuset och den nyare smedjan. Flygfotot, som här är något beskuret, finns hos fastighetsägarna.

HISTORIK OCH BESKRIVNING

Direkt väster om Delsbo centrum ligger Stömnesjön och i denna sjö mynnar den cirka två kilometer långa Lumpån. Lumpå kvarn är belägen vid en anlagd damm i Lumpån drygt tre kilometer nordväst om Delsbo tätort. Ån har under mycket lång tid nyttjats för olika vattenkraftsanläggningar. Den nuvarande kombinationsbyggnaden uppfördes troligen under 1800-talets senare del som en så kallad tullmjölkvarn, det vill säga en anläggning där de som lämnade in säd för malning lämnade en viss förbestämd mängd av mjölet i tull till mjölnaren.

I den vattendrivna kombinationsbyggnaden rymdes emellertid inte enbart en kvarn utan här fanns även linstamp, linskäkt, havrekross, benkross, tröskverk, frörenseri, plan- och rikthyvel, slipanordningar mm. Enligt uppgift kan byggnaden ha inrymt så många som 19 olika maskiner. Med tiden ersattes det ursprungliga vattenhjulet med tre vattenturbiner, varav två är bevarade, som möjliggjorde att kvarnen och kringliggande bebyggelse kunde elektrifieras. Den största vattenturbinen som idag finns i byggnaden har dock aldrig använts då

Figur 4. Interiör från kvarnen. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2016-09-30.

Figur 5. Interiör från linskäkten med de ursprungliga fyra skäktsvärmarna. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2016-09-30.

den sannolikt var kraftigt överdimensionerad i förhållande till vattenmängden i ån. Kraften överfördes i byggnaden genom ett system med remdrift som delvis är bevarat. Linstampen finns inte längre kvar och av skäktens ursprungligen fyra skäktsvärmar är två komplett bevarade. Havrekrossen såldes till byn Linsell i Härjedalen. I kombinationsbyggnaden finns även en stor mängd gjutformar i trä och mängder med andra äldre redskap och föremål med koppling till tiden då byggnaden var i full drift.

Figur 6. Klar-Stina Karlsson och Branängs-Kare Persson vid skäkten i Lumpå kvarn 1955. Fotot, här något beskuret, är hämtat ur Delsbo hembygdsförenings almanacka 2013. Foto: Fotograf Lars-Erik Logård, Delsbo.

Kombinationsbyggnaden är uppförd i tre våningsplan, varav två i timmer. Timmerkonstruktionen på mellan- och vindsvåningen bärs upp av kraftiga höga huggna stenstolpar och mellan dessa finns partier av stående träpanel. Då byggnaden är placerad i ett sutterängläge kan mellanvåningen nå direkt via husets norra gavel och vindsvåningen nås via en logbrygga med träräcken och terrassmurar av huggen natursten. I anslutning till kvarndelen finns en kvarnkammare. Anläggningen har sedan 1880-talet gått i samma släkt och Sonja Bergströms farfar var den sista mjölnaren på platsen. Sonja Bergström har själv minnen från när kvarnen var i drift i början av 1950-talet.¹ Bebyggelsen vid Lumpå kvarn

Figur 7. Kombinationsbyggnaden från nordöst under pågående takrenovering. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2015-10-27.

¹ Bergström, Sonja och Anders. Muntliga uppgifter under och efter renoveringen.

består förutom kombinationsbyggnaden av ett bostadshus i 1½ våning placerat i ett sutterängläge, en ladugårdsbyggnad uppförd i vinkel, en smedja, några mindre ekonomibygnader och en mindre stuga.

Byggnaden är rödmålad med portar och luckor målade i en kimröksblå kulör, vilken är vanligt förekommande på ekonomibygnader i trakten. Fönsterfoder och fönsterbågar var ursprungligen eventuellt målade med guldockra, men de har senare målats med bruten vit linoljefärg. Vindskivorna var ljusst målade och vindskivorna på den norra gaveln var mönstersågade. Före renoveringen hade byggnaden ett tak av tvåkupiga äldre tegelpannor.

Figur 8. Det västra takfallet från nordväst under pågående avplockning av tegeltaket. I förgrunden ses ventilationsskorstenen ovanför kvarndelen i byggnaden. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2015-10-27.

SKADEBILD

Här nedan redovisas i första hand de skador som har åtgärdats vid renoveringen 2015–2016.

Yttertak

Kombinationsbyggnadens yttertak var före renoveringen i stort behov av åtgärder. Ett stort antal tegelpannor var dåliga och underliggande spåntak var också i dåligt skick där det hade förekommit läckage. Skadorna var störst längst ned på takfallen. Vindskivorna var delvis rötskadade och detta gällde även ett antal hängskivor längs byggnadens takfot. Hela taket hade därtill svankat ned rejält på mitten. Ventilationsskorstenen i trä ovanför kvarndelen i byggnaden var delvis rötskadad.

Bärande stomme och grund

Ett antal av byggnadens bärande stenstolpar hade rört sig och börjat luta. Under byggnadens nordöstra hörn fanns skador i syllen, vilka sannolikt hade förorsakats av myror. På vindsvåningens södra del fanns rötskador i en av takåsarna. En takstol på denna del var även i behov av två nya stöttor i trä.

Träpanel

Då det saknades en hängränna längs takfoten på den östra fasaden hade panelpartierna närmast marken delvis blivit rötskadade av stänk.

Målning

Byggnadens exteriör var före renoveringen i stort behov av ommålning.

Figur 9. Kombinationsbyggnaden från nordväst efter avslutad takrenovering och målning av byggnaden. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2016-09-30.

UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Renoveringsarbetet av kombinationsbyggnaden har utförts av fastighetsägaren Anders Bergström samt av MSSB-Sverige AB, Delsbo.

Yttertak

Anders Bergström inledde arbetet sensommaren 2015 med att plocka av lerteglet. Då det var i för dåligt skick för att sparas och kunna återanvändas kasserades samtliga tegelpannor. Den rötskadade ventilationsskorstenen ovanför kvarndelen plockades ned. För att kunna spika fast den oljehärdade masoniten valde Anders Bergström att ta bort spånlagren ovanför varje raft i takkonstruktionen och ovanpå varje raft skruva fast en träregel av dimensionen 50x70 mm. Avståndet mellan reglarna uppgick till cirka 900 mm. På dessa regler spikades den oljehärdade masoniten och ovanpå detta sattes tillfälliga brädor för att hålla masoniten på plats. Taket fick sedan stå så över vintern.

Sommaren 2016 påbörjade MSSB-Sverige AB arbetet med att göra justeringar och uppreglingar för att få taket lite mer plant. På ströläkten spikade de sedan bärläkt och slutligen skruvades ett yttertak av galvaniserad pannplåt fast i bärläkten. På taknocken placerades ennockplåt. Byggnaden har försetts med nya vindskivor och hängskivor. Den mönstersågade understa vindskivan på gaveln mot norr kunde dock bevaras. Fastighetsägarna har på egen bekostnad satt upp en galvaniserad hängränna längs takfoten på den östra sidan av byggnaden. Denna skjuter ut en bit i de båda ändpunkterna för att undvika att vatten leds ned längs fasaden. Längs det västra takfallet bedömdes det inte behövas någon hängränna.

Bärande stomme och grund

Innan taket gjordes klart har förstärknings- och justeringsarbeten av byggnadens bärande stomme utförts. Dessa delar har emellertid inte utförts inom ramen för läns museets antikvariska medverkan, men då de är viktiga för byggnaden fortbestånd redovisas de ändå här. Tillsammans med Anders Bergström har MSSB-Sverige AB rätat upp de bärande stenstolpar som lutade. I vissa fall var det dock inte möjligt att rätta dem helt och hållet. Under byggnadens nordöstra del har en bärande följare satts in för att minska trycket på den rötskadade syllen under knuten. På vindsvåningens södra del har en förstärkning satts in vid den rötskadade takåsen. Två nya stöttor har även nytilverkats och som de tidigare placerats under en befintlig takstolskonstruktion.

Figur 10. Vindsvåningens södra del från sydöst med två nya stöttor under en av takstolarna. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2016-07-11.

Träpanel

Rötskadade delar av panelpartierna på bottenvåningen har bytts ut mot panelbrädor av samma utförande som tidigare. Luckor och portar har renoverats.

Figur 11. Lyftning av stommen intill byggnadens nordöstra hörn. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2016-07-10.

Målning

Fasaderna har målats med Falu rödfärg. Sammanlagt gick det åt 370 liter. Portar och luckor har målats med Ottossons linoljefärg i kimröksblå kulör. Fönsterbågar och tillhörande fönsterfoder kommer att målas med linoljefärg i bruten vit kulör.

Figur 12. Kombinationsbyggnaden från nordöst efter avslutad takrenovering. Arbetet med komplettering av luckor och portar pågick ännu vid slutbesiktningen. Foto: Daniel Olsson, Länsmuseet Gävleborg 2016-09-30.

AVVIKELSER FRÅN BESLUT

Renoveringsarbetet har följt de ursprungliga planerna och inga avvikelser har gjorts från villkoren i länsstyrelsens beslut.

KVARSTÅENDE ARBETEN

Alla delar som ingick i takrenoveringen har slutförts enligt de ursprungliga planerna. Byggnadens exteriör och delar av den bärande stommen har på fastighetsägarnas bekostnad åtgärdats planenligt. För att kunna visa byggnaden för allmänheten återstår dock en del väsentliga åtgärder. Vissa trappor behöver lagas, vissa golv bör kompletteras med plankor och det kan även behöva sättas upp ledstänger eller räcken för att minska risken att någon ramlar och skadar sig. Vid uppkörsrampen behöver stenfyllningen ses över. Därtill behöver föremål som tillfälligt förvaras i byggnaden flyttas undan, men det är då viktigt att inga byggnads- eller maskindelar som hör samman med byggnaden och dess funktion kastas bort.

ANTIKNARISKA STÄLLNINGSTAGANDEN

Före renoveringen löstes en rad frågor kring renoveringens ambitionsnivå av länsstyrelsen och i samband med detta inhämtades länsmuseets och fastighetsägarens synpunkter. Det beslöts då att byggnaden skulle förses med ett tak av galvaniserad plåt istället för tegel, då byggnadens höjd gör det besvärligt att byta

ut skadade takpannor. Därtill förekom tak av pannplåt på andra byggnader på gården sedan tidigare.

Då ventilationsskorstenen ovanför kvarndelen var rötskadad beslöts i samråd med länsstyrelsen att denna inte behövde nyttillverkas och återuppsättas. Fastighetsägarna har dock tills vidare sparat den gamla skorstenen inuti byggnaden. Visar det sig att den inte går att spara på sikt bör den mätas upp ifall någon önskar återuppsätta den i framtiden.

Figur 13. Detalj av de norra vindskivornas utformning, från nordväst, efter avslutad renovering. Foto: Daniel Olsson, Läns museet Gävleborg 2016-09-30.

En fråga som diskuterades under renoveringens gång var hur vindskivan på den norra gaveln skulle utformas efter höjningen av taket. Då det blev för högt för att enbart utrusta gaveln med dubbla vindskivor föreslog fastighetsägaren och entreprenören en lösning med tre vindskivor. Länsstyrelsen lämnade sitt medgivande till denna utformning och vindskivorna mot detta väderstreck utformades därmed så.

ÖVRIGT

För att undvika skador på fasaderna vid Lumpå kvarn är det viktigt att vegetationen även i fortsättningen hålls efter regelbundet kring byggnaden. För upplevelsen och förståelsen av anläggningen har dammen som hör till kombinationsverket en stor betydelse. Det är därför viktigt att denna del även i fortsättningen underhålls och vid behov renoveras varsamt.

Sonja och Anders Bergström berättade i samband med renoveringen om hur mjölnaren i äldre tid ofta hjälpte de som hade det sämre ställt i bygden. När dammen tömdes på vatten hissades en vit flagga i topp på den 23 meter höga flaggstången på gården, vilken syns på det färglagda flygfotot på sidan 6. Detta var en signal till de fattiga i närområdet som fick komma till dammen och plocka löjor, det vill säga småfisk, som då låg på dammens botten. På vinden i kvarnbyggnaden finns ett särskilt utrymme i form av ett litet rum med väggar, dörr, tak och till detta var även den nu borttagna ventilationsskorstenen ihopkopplad. Vid malning av mjöl i kvarndelen samlades mjöldamm i detta utrymme. Personer som inte hade råd att köpa mjöl kunde då komma och utan kostnad ta reda på mjölet på golvet i detta utrymme.²

² Bergström, Sonja och Anders. Muntliga uppgifter under renoveringen.

TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens dnr: 434-7718-14

Beslutsdatum: 2016-01-29

Länsmuseets dnr: 195/310

Fastighet: Lumpå kvarn 1:13

Socken: Delsbo

Kommun: Hudiksvall

Lagskydd: Saknas

Uppdragsgivare: Sonja och Anders Bergström

Entreprenör: MSSB-Sverige AB, Delsbo

Entreprenörens kontaktperson: Klas Fredin, MSSB-Sverige AB, Delsbo

Projekttid: Augusti 2015–oktober 2016

Materialleverantörer:	Virke	Klint-Olles såg, Fjärdsätter, Delsbo
	Pannplåt	MSSB-Sverige AB, Delsbo Pokab, Malung
Besiktningsdatum:	2015-10-27	Antikvarisk medverkan 1
	2016-07-11	Antikvarisk medverkan 2
	2016-09-30	Slutbesiktning

Dokumentationshandlingar förvaras i länsmuseets arkiv.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Otryckta källor

Gustafson, Gunvor. Besiktningsprotokoll 1993-08-19. Hälsinglands museum.

Martinsson, Anna-Karin. Anteckningar från möte vid kombinationsverk vid Lumpå kvarn, Delsbo 2014-06-11. Hälsinglands museum

Informanter

Bergström, Anders och Sonja. Fastighetsägare. Muntliga uppgifter i samband med renoveringen.

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG, BOX 746, 801 28 GÄVLE. TEL 026-65 56 00. WWW.LANSMUSEETGAVLEBORG.SE
BESÖKSADRESS: SÖDRA STRANDGATAN 20, GÄVLE